

Predstave vladarki na srpskom srednjovekovnom novcu

Ovaj rad se bavi analizom numizmatičke građe, srpskog srednjovekovnog novca sa predstavama vladarki, u pokušaju da se utvrdi njihov društveni i politički status u srednjovekovnoj Srbiji. Serija obuhvata novac koji je kovan od vremena kralja Radoslava (XIII vek) do pada srpske despotovine (XV vek). Analizom je utvrđeno da u celokupnoj seriji beležimo prisustvo predstava carice Jelene Asen Nemanjić, kraljice Jelene Mrnjavčević, kao i predstave tri nepoznate vladarke. Numizmatički nalazi, kao i drugi istorijski izvori, pokazuju da su ove vladarke imale određeni društveni i politički uticaj u datom istorijskom periodu. Interesantno je da slične društvene pojave i njihov obim beležimo i u srednjovekovnim državama zapadne i istočne Evrope. Ostaje otvoreno pitanje zašto neke druge vladarke, kao što su Jelena Anžijska i kneginja Milica Lazarević pored svog visokog političkog uticaja, što nam istorijski izvori govore, nisu imale novac sa svojim likom.

Uvod

Po svom društvenom položaju u srednjovekovnoj Srbiji razlikujemo slobodne žene – vlastelinke i žene koje žive u gradovima – od onih koji su zavisne. Među slobodnim ženama ističu se žene vladara države, kao i žene oblasnih vladara, koje su delile tron sa svojim muževima i imale određena prava (Fostikov 2004: 328). Iako su one bile pripadnice vladajućeg sloja, postoji malo podataka koji opisuju njihove živote.

Jedan od načina na koji možemo steći uvid u život žena iz vladajućih slojeva jednog društva jeste analiza numizmatičke građe na kojima se pojavljuju njihove predstave, jer novac sam po sebi u srednjem veku predstavlja određenu političku i društvenu moć. Poređenjem numizmatičke građe sa istorijskim izvorima moguće je pratiti društveni, politički status i uticaj srpskih srednjovekovnih vladarki u periodu od XIII do XV veka.

Važno je istaći da do sada nije bilo radova koji su koristili ovakav metodološki model u cilju mogućeg utvrđivanja statusa žena u jednoj srednjovekovnoj državi, pa stoga jedan od ciljeva ovog rada jeste i davanje određenog modela u svetlu takve vrste istraživačkog rada.

Milan Marković (1989), Zemun, Dobrovoljačka 24, učenik 4. razreda Zemunske gimnazije

Tamara Pavlović (1989), Pančevo, Moravska 4, učenica 4. razreda Gimnazije „Uroš Predić“ u Pančevu

MENTOR: Jelena Živković, student III godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Analizirana serija brojala je 10 različitih vrsta novca, klasifikovana po pripadnosti, od vremena kralja Radoslava (XIII vek), kada se prvi put pojavljuje kovani novac u srpskoj državi, do pada srpske despotovine (XV vek), sa teritorija koje su obuhvatale tadašnje prostore srpske kraljevine, carevine i despotovine. Kao osnovni izvor numizmatičkog materijala korišćeni su katalozi srpskog srednjovekovnog novca (Dimitrijević 2001; Ivanišević 2001), kao i mnogobrojni publikovani pojedinačni i grupni nalazi.

Tokom analize obraćena je posebna pažnja na položaj i likovnu predstavu vladara i vladarke, insignije – simbol moći, ostale likovne predstave koje se pojavljuju na aversu i reversu, kao i na natpis. Takođe, prikupljeni podaci sadržavali su i informacije vezane za vreme i mesto kovanja, cirkulaciju i monetarnu moć novca, kao i opšte karakteristike kovanice. Nakon numizmatičke analize rezultati su objedinjeni sa istorijskim izvorima u cilju potvrde društvenog i političkog statusa vladarke.

Deskripcija novca i analiza numizmatičke građe

U celokupnoj numizmatičkoj seriji beležimo prisustvo predstava carice Jelene Asen Nemanjić, kraljice Jelene Mrnjavčević, kao i predstave tri nepoznate vladarke.

Najstarija predstava vladarke uočena je na novcu kralja Milutina Nemanjića (XIII vek) i ova kovanica čini jedinstveni primer predstave nepoznate vladarke u ovoj emisiji. Novac je izrađen od srebra i teži 2.3 g (Dimitrijević 2001: 55). Na aversu je predstavljen kralj sa račvastom krunom, u dugoj haljini, kako sedi na prestolu. U desnoj ruci drži mač, u levoj zastavu, a takođe je prisutan i natpis. Na reversu novca nalazi se kraljica sa račvastom krunom i velom, u dugoj haljini sa ogrtačem (hlamidi). Ona sedi na prestolu i drži krinov cvet. Na reversu nema tragova natpisa (T I/1).

Predstave carice Jelene Asen Nemanjić konstatovane su na novcu njenog muža, cara Stefana Dušana IV Nemanjića (XIV vek), na novcu njenog sina, kralja i cara Stefana Uroša V Nemanjića (XIV vek), kralja Vukašina Mrnjavčevića (XIV vek), kao i na emisijama koje je sama kovala.

Novac gde je predstavljena carica Jelena Asen Nemanjić sa carem Stefanom Dušanom IV Nemanjićem kovan je od srebra i težine između 0.22 i 1.45 g. Na aversu, kod ovog tipa novca, car se nalazi levo, a carica desno, s tim što postoje razlike u predstavama na kojima vladar i vladarka sede ili stoje. Njihove odore su na većini nalaza divitisioni (ravna haljina ukrašena vezom), međutim postoji i nekoliko novčića gde su predstavljeni u svetovnim haljinama. Između sebe drže krin i krst koji može biti

jednostruki sa postoljem ili dvostruki. U drugoj ruci najčešće se nalazi skiptar, koji može biti sa krstom ili cvetom na vrhu. U redim slučajevima, na nekoliko vrsta novca, druga ruka je na prsima. Na skoro svim vrstama uočeni su natpisi koji imaju isto značenje, ali ipak postoje kalupske razlike. Predstave Isusa Hrista se nalaze na reversu. Prikazan je na prestolu, pred otvorenim grobom (supedaneum) ili u stojećem stavu oivičen nizom tačaka koji simboliše oreol oko cele figure (mandorle). Na reversu beležimo natpise i heraldičke simbole (T I/2).

Na novcu gde je Jelena Asen Nemanjić predstavljena sa sinom Urošem V Nemanjićem razlikujemo dve vrste, i to: Jelena sa kraljem Urošem i Jelena sa carem Urošem. Prva je izrađena od srebra težine od 0.65 do 1 g. Na aversu je predstavljen vladar koji stoji levo sa kupolastom i vladarka, sa desne strane, sa račvastom krunom. Između sebe drže visoki dvostruki ili jednostruki krst, dok se u drugoj ruci nalazi skiptar sa krstom, a ređe sa cvetom na vrhu. Na naličju se nalazi više različitih predstava Isusa Hrista, kako sedi na prestolu i stoji u mandorli.

Ni na jednoj kovanici iz ove vrste nemamo prisustvo heraldičkih simbola, dok natpis beležimo samo na jednoj varijanti. Izdvajamo i varijantu kovanice na kojoj se nalazi predstava šlema sa čelenkom i perjanicom, kao i varijantu gde su vladar i vladarka predstavljeni isključivo u divitisionima. Na reversu ove vrste nalaze se predstave sastavljene od različitih natpisa i heraldičkih simbola (T I/3).

Drugoj varijanti pripada ukupno deset kovanica izrađenih od srebra i težine od 0.45 do 1.30 g. Avers odlikuju figure cara koji stoji sa leve strane i carice sa desne, u divitisionima, s tim što postoji izuzetak gde car i carica sede na prestolu. Na emisijama se pojavljuju dvostruki krstovi i krinovi, koje drže car i carica zajedno, dok su u drugoj ruci skiptar sa krinom, krstom ili kuglama na vrhu. Na reversu imamo motiv Isusa Hrista kako sedi na prestolu i stoji pored supedaneuma sa predstavama heraldičkih simbola i različitim kombinacijama natpisa (T I/4).

Beležimo i jedinstveni primerak kovanice izrađene od srebra i težine 0.90 g. Na aversu se nalazi carica koja nosi krunu i zrnastu nimbu, u divitisionu. U desnoj ruci drži skiptar sa krstom, a u levoj svitak. Na novcu je predstavljen heraldički simbol i natpis. Car sa kupolastom krunom i zrnastim nimbom nalazi se na reversu. On sedi na prestolu, u divitisionu. U rukama drži skiptar sa krstom i svitak. Na reversu je takođe evidentiran i natpis (T I/5).

Novac koji je samostalno kovala carica Jelena Asen Nemanjić (XIV vek) izrađen je od srebra i težine od 0.85 do 1.13 g (Ivanišević 2001: 141). U ovoj vrsti razlikujemo tri varijante, od kojih su dve jako slične. Prve dve nose iste predstave: na aversu vladara koji jaše i drži skiptar i na reversu šlem sa čelenkom. Razlikuju se jedino na osnovu natpisa. Na aversu treće varijante beležimo predstavu cara Uroša koji sedi na prestolu,

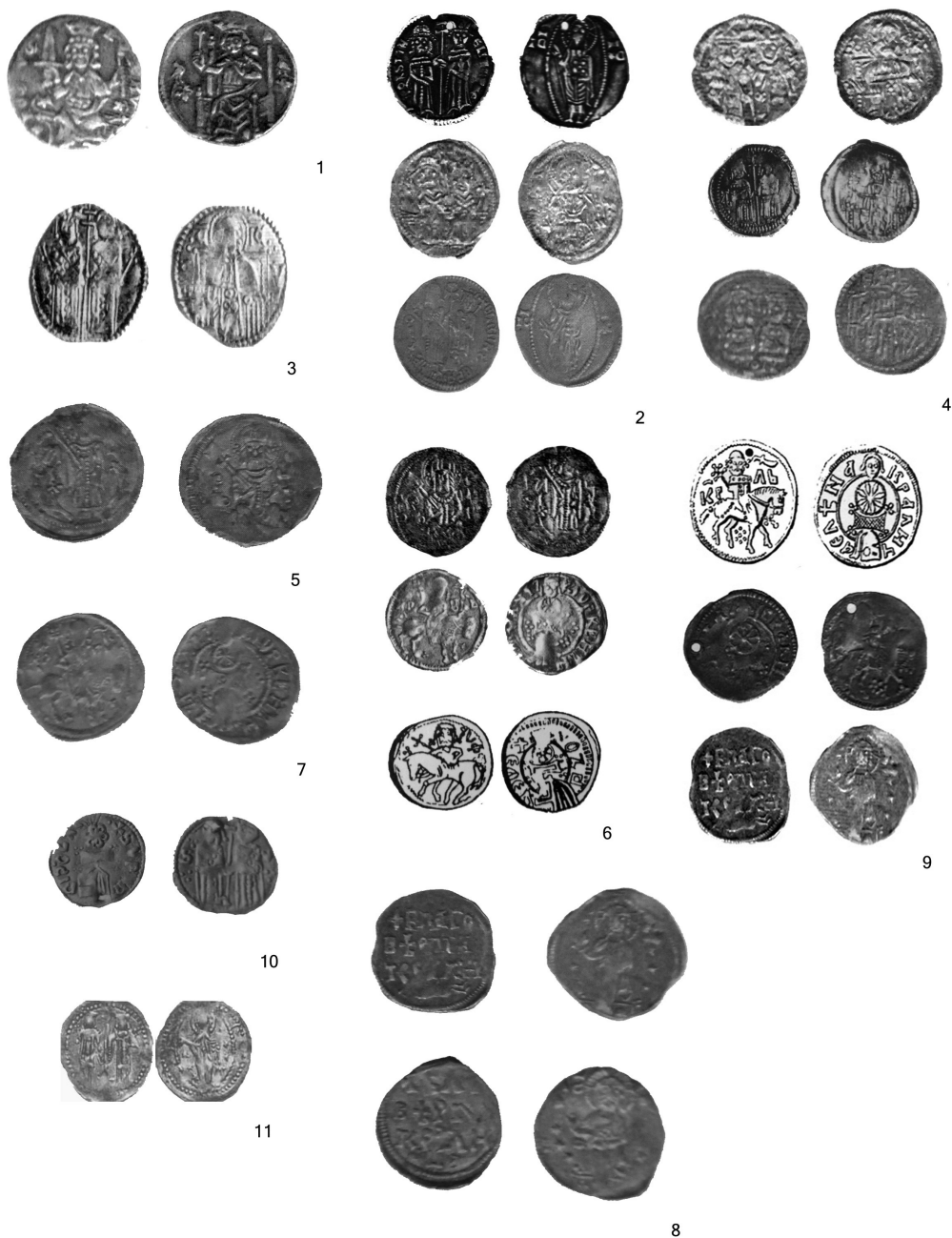

TABLA T I

u svečanoj haljini, u ruci drži skiptar sa krstom, dok je na reversu prikazana stojeća figura carice Jelene u svečanoj odori (T I/6).

Kako istorijski izvori i numizmatički materijal beleže carica Jelena Asen Nemanjić kovala je novac zajedno sa kraljem Vukašinom Mrnjavčevićem, koji je bio savladar cara Uroša V Nemanjića. Ova vrsta novca je izrađena od srebra, a težine je od 1 do 1.30 g. Na aversu se pojavljuje kralj sa kupolastom krunom u vladarskoj haljini. On u desnoj ruci drži skiptar. Šlem sa čelenkom i glavom na vrhu, nalaze se na reversu. Na naličju, isto kao i na licu, nalazimo natpise (T I/7).

Kraljica Jelena Mrnjavčević predstavljena je na novcu svog muža kralja Vukašina Mrnjavčevića (XIV vek), kao i na emisijama koje je sama kovala.

Vrsta novca gde su kralj i kraljica predstavljeni zajedno izrađen je od srebra, težine od 1.03 do 1.28 g. Razlikujemo tri varijante u prikazu predstave, i to: u prve dve varijante imamo predstavu ženske figure sa račvastom krunom i pored nje, u prvoj – predstavu šlema sa čelenkom, i u drugoj – kralja sa kupolastom krunom. U ovoj varijanti kralj i ženska figura drže jednom rukom trostruki krst, dok drugom rukom kralj drži skiptar sa krstom, a kraljica sa kuglama na vrhu. Na reversu obe varijante imamo predstavu Isusa Hrista i heraldičkih simbola, dok natpise beležimo i na aversu i reversu. Treću varijantu čini predstava kralja i kraljice, na reversu, u svečanim haljinama, koje drže trostruki krst i skiptar. Na aversu ove varijante imamo predstavu Isusa Hrista (T I/8).

Među emisijama koje je kraljica Jelena Mrnjavčević sama kovala, novac je izrađivan od srebra, težine od 0.80 do 1.18 g i razlikujemo tri varijante. Kod prve na aversu imamo natpise bez figure vladara ili vladarke, dok kod druge imamo predstavu šlema sa čelenkom. Kod obe varijante na reversu imamo predstavu Isusa Hrista. Takođe, razlikujemo i treću varijantu, gde je na aversu predstavljen šlem sa čelenkom i na reversu kralj sa zatvorenom krunom u vladarskoj haljini, dok jaše konja i u ruci drži skiptar (T I/9).

U seriji beležimo i novac sa neidentifikovanom vladarkom koji pripada županu Nikoli Altomanoviću (XIV vek). Materijal i težina novca su nepoznati. Avers je prikazan u vidu šlema sa čelenkom i perjanicom. Vladar sa kupolastom krunom i vladarka sa račvastom krunom, u vladarskim haljinama, nalaze se na reversu novca. Stoje okrenuti licem i drže dvostruki krst (T I/10).

Takođe, beležimo i jednu vrstu neodređenog novca, čiji su materijal i težina nepoznati. Na licu su predstavljeni kralj i kraljica, dok se na naličju nalazi Isus Hrist (T I/11).

Diskusija

Na osnovu numizmatičke analize, videli smo da je na srpskom srednjovekovnom novcu, u periodu od XIII do XV veka, predstavljeno ukupno pet vladarki, od kojih su tri nepoznate, dok su ostale dve predstave vezane za caricu Jelenu Asen Nemanjić i kraljicu Jelenu Mrnjavčević.

Istorija prikazuje caricu Jelenu Asen Nemanjić (1330-1376) kao veoma moćnu ženu tog doba. Naročitu ulogu imala je u javnom životu, kao pratilac celokupne politike, koju je car Dušan sprovodio. U srpskoj istoriji nema vladarke koja se toliko ističe za vreme života svoga muža kao ona (Purković 1975: 10). U brojnim poveljama je sačuvano da je Jelena bila veoma bitna kada se radilo o politici srednjovekovne Srbije (1975: 14). Zabeleženo je da je učestvovala u mnoštvu pregovora sa svojim mužem i da je prva žena u istoriji Srbije koja javno i otvoreno istupa u političkim pitanjima. Njena politička aktivnost traje i posle smrti cara Dušana, kada posebno dolazi do izražaja. Srpsko carstvo se raspada i carica Jelena koristi priliku da zavlada Serskom oblašću uz pomoć vojske i 1360. godine postaje samostalni vladar-despina, ali i dalje priznaje vrhovnu vlast cara Uroša. Carica Jelena se sa političke scene povlači 1365. godine, kada vlast nad Serom predaje despotu Uglješi Mrnjavčeviću (Ivanišević 2001: 141).

Ukoliko inkorporiramo ove informacije u numizmatičku građu, možemo videti kontinuirani porast uticaja, koji je imala od trenutka stupanja na političku scenu, pa sve do povlačenja iz javnog života. Ovu pojavu beležimo na numizmatičkom materijalu, i to upravo na primeru caričine predstave, kako na aversu, tako i na reversu. Sam avers, tj. lice novca, je ona strana novca na kojoj je prikazan izdavalac novca u slici ili tekstu. Ta ličnost garantuje za taj novac u svakom pogledu u kome je garancija potrebna za procentualnu i težinsku sadržinu metala, kao i samu činjenicu da je taj novac zakonsko sredstvo plaćanja na teritoriji kojom prikazana ličnost vlada (Mihailović 2000: 24). S druge strane, revers novca, tj. naličje, sadrži neke dodatne predstave, grb, naznake vrednosti, i/ili natpis. Sagledavanje ovih činjenica nam pomaže u toj meri da možemo razlikovati položaj carice Jelene Asen Nemanjić za vreme vladavine svoga muža i sina. Za vreme cara Dušana i kralja Uroša, carica se pojavljuje na nekoliko predstava na aversu novca, ali nikada sama. Ipak, kada je Uroš, postavši car, počeo da kuje svoj novac, njegova majka se predstavlja na aversu novca zajedno sa njim, ali ima i jedinstvenih serija gde se ona sama nalazi na aversu, a car Uroš na reversu. Dakle, može se primetiti da je carica Jelena Asen Nemanjić zaista bila moćna vladarka samim tim što su njene predstave zastupljene na aversu novca, ali se isto tako primeti da nije bila jednako moćna za vreme vladavine

muža i sina, o čemu nam govore i istorijski izvori. Vrhunac njene moći je dostignut u trenutku kada vlada Serom, što se odrazilo u samostalnom kovanju novca u periodu od 1360. do 1365. godine. O kovanju njenog novca ne postoje skoro nikakvi pisani istorijski izvori i zato većinu stvari možemo samo pretpostaviti na osnovu analize tog novca. Kao što je napomenuto, postoji pet vrsti njenog novca. Iako je kovala novac, carica Jelena Asen Nemanjić se pojavljuje na samo jednoj varijanti, i to na reversu novca. Dakle, pitanje koje se nameće je zašto predstavâ carice nema na njenom novcu i da li je glavni razlog tome to što je carica i pored samostalne vladavine, priznavala vrhovnu vlast sina, pa nije smela da kuje novac sa svojim predstavama ili razloge treba tražiti u samom društvenom položaju žena, kako u srednjovekovnoj Evropi, tako i u Srbiji.

O ulozi, vrednosti i cirkulisanju novca carice Jelene Asen Nemanjić je nemoguće diskutovati. Razlog tome su neistraženost same srpske srednjovekovne numizmatike i nedostatak pisanih izvora. Ono što se zna je to da je novac carice kovan po uzoru na novčani sistem cara Uroša (Ivanišević 2001: 31). Takođe, možemo pretpostaviti da je ovaj novac kovan u kovnici u Skoplju, jer je to bila jedina kovnica na teritoriji kojom je ona vladala.

Posebnu vrstu novca na kojima se pojavljuje carica Jelena Asen Nemanjić pripada kovanicama na kojima se ona predstavlja sa kraljem Vukašinom Mrnjavčevićem, savladarem cara Uroša V Nemanjića. Međutim, carica se ne pojavljuje ni na aversu, ni na reversu ovog novca što dovodi u sumnju da je ovo zaista njihovo zajedničko kovanje. S druge strane, istorijski izvori beleže ovo zajedničko kovanje, pa stoga možemo smatrati da je ipak ova pretpostavka moguća. Ne zna se period kada je ovaj novac nastao, ali s obzirom na to da Vukašin 1365. godine dobija titulu kralja, moguće je da je novac kovan ili te godine, dok je carica još uvek vladala, ili nakon toga.

Za razliku od mnogobrojnih sačuvanih pisanih istorijskih izvora o carici Jeleni Asen Nemanjić, o životu kraljice Jelene (Jevrosime) Mrnjavčević ne postoje značajniji istorijski podaci. Kraljica Jelena Mrnjavčević, u narodu poznata kao Jevrosima, bila je žena kralja Vukašina Mrnjavčevića. Iako nema podataka o njenom životu, analize novca sa njenim predstavama ipak pokazuju da je bila uticajna vladarka.

Kako na novcu kralja Vukašina beležimo predstave ženske figure, koja se javlja na aversu, sama ili u pratnji vladara, pretpostavlja se da se radi o njegovoj ženi Jeleni Mrnjavčević. Ovoj tvrdnji ide u prilog predstave na ostalim varijantama Vukašinovog novca gde su konstatovane predstave kralja i kraljice.

Tek nakon smrti kralja Vukašina pojavljuje se novac kraljice bez imena. Iako nema istorijskih podataka da je kraljica Jelena Mrnjavčević kovala svoj novac, smatra se da taj novac može samo njoj da pripada, jer

je samo ona u to vreme nosila tu titulu i bila u mogućnosti da kuje svoj novac (Jovanović 2001: 66). U jednoj od varijanti beležimo na reversu predstavu kralja što nam može ukazati na to da nije bila dovoljno uticajna da se njena predstava nalazi na novcu ili razlozi leže u političkoj potčinjenosti od strane cara Uroša V Nemanjića ili od strane oblasnih vladara, jer u to vreme dolazi do raspada srpskog carstva. Interesantna je pojava da za sada ne znamo vrednost i cirkulaciju ove vrste novca na teritoriji Srbije i stoga ostaje otvoreno pitanje uolikoj meri je kraljica Jelena Mrnjavčević bila moćna, jer istorijski izvori koji govore o njenom životu su jako oskudni, možemo pretpostaviti da bi pojava njenog novca mogla biti posledica neusaglašene politike Vukašinovih naslednika i celokupnog raspada srpskog carstva.

Ostaje otvoreno pitanje zbog čega su u srpskoj srednjovekovnoj državi samo carica Jelena Asen Nemanjić i kraljica Jelena Mrnjavčević kovalale novac i koji su razlozi njihovog političkog uticaja i moći.

Odgovore na ova pitanja pre svega treba tražiti u samom položaju žena u srednjem veku. Naime, srednjovekovna Srbija je bila pod velikim uticajem Vizantije, kako prihvatanjem pravoslavne vere i crkvenih kanona, pa tako i preuzimanjem određenih krivičnih i građanskih normi (Fostikov 2004: 324). Ono što je odlikovalo život vladarki u Vizantiji jeste to što su bile jedine žene koje su uključivane u politički život. Ponekad bi imale odlučujuću ulogu u održanju jedne dinastije, nekad bi i stvarno imale carsku vlast, bilo kao regentkinje bilo kao samostalne vladarke (Talbot 2006: 178). Određene ideje i uticaji su stizali i sa Zapada, prvenstveno iz Ugarske, a kasnije i iz Italije, pogotovo preko Dubrovnika. Svi ovi uticaji najviše su uspostavljeni sklapanjem brakova između vladarskih porodica. Ono što je bilo zajedničko i za Zapad i za Vizantiju je sam odnos društva prema ženi. Celo društvo je počivalo na staleškoj podeli, a takođe je postojala i unutrašnja podela pola, gde su muškarci bili punopravni, a žene rangirane kao niže (Fostikov 2004: 326). Ključno pitanje je ko su onda žene koje su uspele da prevaziđu društvene norme, da se izdignu i postanu samostalne, kao što su u srednjovekovnoj Srbiji bile carica Jelena Asen Nemanjić i kraljica Jelena Mrnjavčević.

Ono što nam je poznato za obe vladarke je to da njihov uticaj raste u vremenu kada dolazi do postepenog raslojavanja novčarstva srednjovekovne Srbije u XIV veku i otvaranja većeg broja manjih kovnica koje su radile za oblasne vladare ili feudalce. Očigledno je da je vreme raspada srpskog carstva bilo idealno za njihovo isticanje i osamostaljivanje. No, to ipak nije bilo sasvim dovoljno da se izdignu iznad društvenih normi koje su vladale srednjovekovnom Evropom. Možemo pretpostaviti da je izvesna politička i društvena moć zavisila i od njihovog ličnog karaktera, što nam u prilog govore i informacije iz istorijskih izvora. Naime, u povelji Jovana Kantakuzina, zabeleženo je pri jednom susretu sa caricom

Jelenom Asen Nemanjić, da je ona ambiciozna, samovoljna, energična i pretenciozna žena (Purković 1975: 5).

Postavlja se pitanje zašto u sopstvenim emisijama kovanja obe vladarke nemaju svoje samostalne predstave. Možemo pretpostaviti da su i pored svog ličnog društvenog i političkog uticaja, ipak morale da poštuju vrhovnu vlast cara Uroša V Nemanjića i oblasnih vladara.

Istorijski izvori nam pokazuju da su, pored carice Jelene Asen Nemanjić, izvesni društveni i politički uticaj imale i kraljica Jelena Anžuska i kneginja Milica Lazarević. Postavlja se pitanje zašto predstava na novcu ove dve vladarke nisu konstatovane iako beležimo postojanje novca njihovih muževa, sinova, ali i činjenice da obe vladaju, u jednom trenutku, samostalno nad državom.

Jelena Anžuska, pre nego što se udala za srpskoga kralja Uroša I (1243-1276), bila je princeza iz zapadnoevropske dinastije Anžujaca. Nakon što je njen sin Dragutin, zbacio svog oca sa vlasti 1276. godine, Jelena od njega dobija na upravu posede u Primorju, Zeti, Trebinju, a u unutrašnjosti Srbije dobila je na upravu Plav na gornjem Limu, kao i zamak Brnjaci (Nikolić 1997: 49). Čak i posle smrti Uroša I Nemanjića, Jelena je i dalje bila veoma važna figura u političkom životu kraljeva Dragutina i Milutina. Iako gubi titulu vladarke kraljevine Srbije, ona samostalno vlada izvesnim oblastima, biva politički aktivna i ktitor mnogih manastira i crkava. Razlog neemitovanja njenog novca možemo tražiti u činjenici da na teritorijama, kojima ona vlada, kovnice počinju sa radom tek krajem XIV veka.

Kneginja Milica Lazarević postaje moćna vladarka onog trenutka kada je knez Lazar poginuo na Kosovu polju i sve do tada ona je bila u senci svoga muža. U sklopu njegove države nalazila su se i tada dva najvažnija rudarska centra – Novo Brdo i Rudnik. Na novcu koji je kovao knez Lazar, tokom cele svoje vladavine, ne postoji ni jedna predstava njegove žene kneginje Milice. Posle smrti kneza, na političku scenu Srbije stupa Milica kao jedini vladar Srbije. Ona je na toj funkciji ostala svega nekoliko godina, tj. sve dok je knez Stefan Lazarević bio maloletan. Ipak, pokazalo se da je Milica u tom kratkom periodu svoje vladavine imala odlučujuću ulogu u očuvanju srpske države i da je imala visoku društvenu i političku moć, iako tragove novca sa njenim likom nemamo. Razlog tome možemo tražiti u dubokoj političkoj krizi u koju je zapala srpska država posle Kosovske bitke i vazalnom odnosu prema Turskoj. Tek dolaskom despota Stefana Lazarevića na vlast dolazi do sprovođenja monetarne reforme.

Pored predstava na novcu, nalazimo i predstave srpskih srednjovekovnih vladarki u crkvenom slikarstvu, tj. ktitorskim portretima i kompozicijama. Međutim, treba istaći da su portreti i ktitorske kompozicije imali samo svetovnu ulogu i da nisu oslikavali moć vladarki, za razliku od

novca. Ipak, posvetili smo im pažnju i uočili neke osnovne razlike i sličnosti između predstava na novcu i na freskama.

Ktitorske kompozicije uglavnom predstavljaju donatora koji u ruci drži model hrama u pratnji nekih članova porodice, dok se portreti izrađuju u cilju glorifikovanja državne vlasti i crkvene hijerarhije. Portreti definišu ličnost kroz socijalni status, rodbinske veze, vojne uspehe i pretenzije (Tomović 2006: 1). Međutim, između predstava vladarki na novcu i predstava na freskama, uočavaju se neke sličnosti, ali i bitne razlike. Dok se vladarke na novcu predstavljaju i samostalno i uz prisustvo vladara, na freskama, tj. portretima, one se uvek nalaze u pratnji vladara, nikada samostalno. Uvek se nalaze u istom stavu kao i muževi, ali prikazane iza njih. Ovakve predstave se ne menjaju čak ni kada su one ktitorke manastira, što potvrđuju činjenice da su jedine ktitorke kraljica Jelena Anžuska i kneginja Milica, u svojim zadužbinama prikazane zajedno sa svojim muževima. S druge strane, ono što je zajedničko za predstave vladarki na novcu i na freskama su odela i vladarske insignije. Kao i na novcu, na freskama su prikazane uvek desno od vladara, skoro uvek u divitisionima, sa otvorenom krunom, skiptrom i prependicularijama.

Zaključak

Na osnovu celokupne analize možemo uvideti da u periodu od XIII do XV veka imamo predstave tri nepoznate vladarke na novcu kralja Milutina, kralja Nikole Altomanovića i primerak neodređenih ličnosti, kao i carice Jelene Asen Nemanjić i kraljice Jelene Mrnjavčević.

O političkoj i društvenoj ulozi ovih nepoznatih vladarki ne možemo više zaključiti, jer pored nepoznavanja njihovih ličnosti, nemamo nijedan istorijski izvor koji bi nas uputio na njihovu pripadnost i informacije o njihovom životu. Ipak, možemo pretpostaviti da su samom pojavom na ovom novcu njihova društvena i politička moć bila u izvesnoj meri značajna.

Drugačiju sliku imamo na novcu koji pripada carici Jeleni Asen Nemanjić i kraljici Jeleni Mrnjavčević. Možemo zaključiti da su politička situacija, moćni muževi i njihova individualnost bili faktori koji su uticali na to da postanu društveno i politički moćne, što je rezultiralo da pored samostalne vladavine i samostalno kuje svoj novac.

Ostaje otvoreno pitanje zašto predstava vladarki, kao što su kraljica Jelena Anžuska i kneginja Milica Lazarević, nema na novcu njihovih muževa, kao i zašto, pored izvesne političke moći i samostalnog vladanja, nisu kovale svoj novac.

Interesantno je da kovanje novca u Srbiji počinje krajem XIII i traje do polovine XV veka, a predstave vladarki na novcu beležimo od kraja XIII i kroz ceo XIV vek.

Nameće se zaključak da je većina srpskih vladara (kralj Milutin, carevi Dušan i Uroš, župan Altomanović), sem kralja Radoslava, Uroša I, Dragutina, Vladislava II i Stefana Dečanskog imala predstave vladarki na svom novcu. To je direktan dokaz da su vladarke u srednjovekovnoj Srbiji imale veoma visok politički i društveni položaj.

Zahvalnost. Želeli bismo da se zahvalimo arheolozima dr Slavici Krnić, iz Muzeja grada Beograda, mr Dejanu Radičeviću, sa Filozofskog fakulteta u Beogradu, kao i istoričaru umetnosti MA Marki Tomić, iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture Valjevo na pruženoj dragocenoj pomoći prilikom izrade ovog rada.

Literatura

- Dimitrijević S. 2001. *Katalog srpskog srednjovekovnog novca*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fostikov A. 2004. Žena između vrline i greha. U: *Privatni život u srpskim zemljama srednjeg veka*, (ur. Z. Hamović). Clio, str. 323-362.
- Ivanišević V. 2001. *Novčarstvo srednjovekovne Srbije*. Beograd: Stubovi kulture.
- Jovanović M. 2001. *Srpski srednjovekovni novac*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Mihalilović V. 2000. *Novac srpskih velikaša iz vremena carstva*. Beograd: Muzej grada Beograda.
- Nikolić D. 1998. *Srpske kraljice i carice*. Despotovac: Narodna biblioteka Resavska škola.
- Purković M. 1975. *Jelena, žena cara Dušana*. Diseldorf: Izdanje Srpske pravoslavne eparhije za zapadnu Evropu.
- Talbot A-M. 2006. Žene iz carske porodice. U *Vizantinci* (ur. Z. Hamović). Beograd: Clio, str. 178-180.
- Tomović S. 2006. Predstave vladarki u zidnom slikarstvu doba Nemanjića. Diplomski rad. Odeljenje za arheologiju Filozofski fakultet, Beograd.

Milan Marković and Tamara Pavlović

Spectacle of Women Figure on Serbian Mediaeval Coins

Women in mediaeval Serbia are divided into those who are free-squires and women in cities, and those who are dependant. A special category is that of Serbian queens and wives of regional rulers, who shared the throne with their husbands and had special rights in which they were equal with male rulers. One of the ways that we can see what the

lives of women in higher layers of a society were like is based on the analysis of numismatic material. Through this analysis we tried to find out how powerful the women rulers in mediaeval Serbia were, in what kind of relation they were with their husbands and sons, and whether they had any influence on making decisions in the country. This study encompassed the period of mint since king Radoslav (1228-1234) until the fall of the Serbian Despoty (1459). Research shows that only two Serbian women rulers made their own money, empress Jelena and queen Jelena. However, other women rulers are also shown on money, but they remain unknown for now, and we cannot say anything about their influence and their part in mediaeval Serbia. The obtained results show that the reasons for the rise of empress Jelena and queen Jelena were not dependant only on the political situation. Political situation, powerful husbands and their individuality are factors which influenced the fact that they became powerful, which also resulted in their absolute reign and presence on coins.

